

Colecția *Viața în Hristos*
Seria de autor „Sfântul Grigorie Palama”

2

Sfântul Grigorie Palama

**TRATATE DEMONSTRATIVE
DESPRE PURCEDEREA
DUHULUI SFÂNT**

Traducere din greaca veche de Pr. Roger Coresciuc
Studiu introductiv de Jean-Claude Larchet,
tradus de Marinela Bojin
Ediție îngrijită de Pr. Dragoș Bahrim

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2023

Cuprins

Lista de abrevieri	7
Introducere (Jean-Claude Larchet)	9
I. Viața Sfântului Grigorie Palama	9
II. Circumstanțele redactării celor două <i>Tratate demonstrative</i>	17
III. Conținutul <i>Tratatelor demonstrative</i>	26
1. Gravitatea problemei <i>Filioque</i>	26
2. Metoda folosită pentru combaterea doctrinei latine și apărarea totodată a poziției ortodoxe	26
3. „Argumente” polemice contra doctrinei latine a lui <i>Filioque</i> și a apărătorilor acesteia	33
4. Critica generală adresată doctrinei latine a lui <i>Filioque</i>	35
5. Răspuns la obiecțiile aduse de latini poziției ortodocșilor	39
6. Critica argumentelor pe care le aduc latinii în favoarea lui <i>Filioque</i>	40
a. Critica argumentelor generale	40
b. Critica argumentelor latine extrase din Scriptură	61
c. Critica argumentelor latine extrase din citate patristice	79
1. <i>De la Sfântul Grigorie de Nazianz</i>	79
2. <i>De la Sfântul Vasile cel Mare</i>	88
3. <i>De la Sfântul Ioan Gură de Aur</i>	89
4. <i>De la Sfântul Grigorie de Nyssa</i>	91
5. <i>De la Sfântul Chiril al Alexandriei</i>	101
7. Principalele reproșuri adresate triadologiei latine filioquiste	105
8. Mărturisirea de credință trinitară ortodoxă	109
IV. Soluția disputei	118

SFĂNTUL GRIGORIE PALAMA

Tratate demonstrative despre purcederea Duhului Sfânt

**Cuvinte demonstrative ale Preafericitului Arhiepiscop
al Tesalonicului, Grigorie.**

**Cuvântul întâi, că nu și din Fiul, ci numai din Tatăl purcede
Duhul Sfânt 123**

**Al aceluiași, al doilea cuvânt despre purcederea Duhului
Sfânt, că nu [este] și din Fiul și către cele puse înainte de latini
din dumnezeiasca Scriptură, chipurile în apărarea lor 187**

Bibliografie 271

Indici scripturistici 283

Introducere

I. Viața Sfântului Grigorie Palama

Grigorie Palama s-a născut la Constantinopol în anul 1296, din părinți nobili originari din Asia Mică, care se refugiaseră în capitală ca urmare a invaziei turcești. Tatăl său, Constantin Palama, era senator și făcea parte din anturajul împăratului Andronic al II-lea Paleologul; acesta moare la aproape șapte ani după nașterea lui Grigorie, și împăratul este cel care ia asupra sa sarcina educației copilului. Grigorie urmează strălucite studii clasice la Universitatea imperială, care îl pregăteau pentru a intra în slujba Statului. Dar nu le continuă până la sfârșit¹, îndreptându-se pe la vârsta de douăzeci de ani către viața monahală. Fusesse pregătit pentru această vocație de atmosfera familială, impregnată de o evlavie de tip monahal, centrată pe rugăciunea lui Iisus²; părinții se întâlneau zilnic cu monahi și acestora le încredințaseră îndrumarea duhovnicească a celor cinci copii ai lor. Grigorie a avut astfel de la o vârstă fragedă ocazia de a se întâlni cu monahii athoniți care locuiau la Constantinopol și a putut chiar să beneficieze în vremea adolescenței sale de călăuzirea duhovnicească a unui mare învățător și lucrător al rugăciunii

¹ De aceea n-a ajuns să-l studieze pe Platon, care constituia materia ultimilor ani de studii, în schimb a dobândit o solidă cunoaștere a filosofiei lui Aristotel.

² Se spune că tatăl său se dedica acestei rugăciuni chiar atunci când se afla la Senat, cu o atât de mare atenție, încât într-o zi n-a auzit cuvintele pe care i le adresase împăratul.

isihaste, Mitropolitul Teolipt al Filadelfiei. În mod cert, lucrul acesta l-a determinat, pe la anul 1316, să se retragă în Muntele Athos, urmat de doi frați ai săi, în vreme ce mama, împreună cu cele două surori ale sale și mulți dintre slujitorii lor se retrag în mănăstiri din Constantinopol.

La Sfântul Munte, Grigorie a fost vreme de trei ani ucenicul isihastului Nicodim, care viețuia ca pustnic, într-un loc situat între Mănăstirea Vatoped și Mănăstirea Pantokrator; acești ani i-a petrecut „în post, privegheri, trezvie duhovnicească și rugăciune neîntreruptă”. Murind Nicodim, s-a hotărât să se alăture obștii de la Mănăstirea Marea Lavră, întemeiată de Sfântul Atanasie, care avea să rămână pentru el, de-a lungul vieții sale monahale, un adevărat sălaș părintesc. Rămâne acolo trei ani, primind slujirea de cântăreț la strană. Apoi, alegând viețuirea pustnicească, s-a sălășluit printre isihăștii din Schitul Glossia, din preajma Provatei și nu departe de Schitul Magula, unde sălășluia unul dintre cei mai mari învățători isihăști ai acelei vremi, unde este posibil să-l fi întâlnit pe Sfântul Grigorie Sinaitul. Incursiunile piraților turci l-au silit să părăsească locul acesta doi ani mai târziu, adică pe la anul 1325.

Dimpreună cu ucenicii Sfântului Grigorie Sinaitul (între care Isidor și Calist, viitorii patriarhi), rămâne câteva luni la Tesalonic, unde spiritualitatea isihastă atrăgea un tot mai mare număr de laici evlavioși. Este hirotonit preot pe la 1326 și, însoțit de alți zece monahi, merge în Veria, ca să întemeieze un schit, în care a viețuit în aspră nevoie, potrivit rânduielilor tradiției isihaste; cinci zile din săptămână le petrecea în rugăciunea curată a inimii, în deplină însingurare, iar sâmbăta și duminica se alătura fraților, slujind Sfânta Liturghie.

Din pricina incursiunilor sârbilor, care făceau locul nesigur, Grigorie a fost nevoit să părăsească schitul, pe la 1331. Se întoarce în Athos și continuă acest fel de viețuire în Schitul

Sfântul Sava, situat la o oră de mers de Marea Lavră, unde mergea uneori să slujească și unde rămânea în vremea marilor sărbători din anul bisericesc. La Sfântul Sava, Grigorie dobândește o anume notorietate în lumea athonită. Aici își va redacta el, pe la 1334, prima scriere, *Viața Sfântului Petru Athonitul*, apoi *Cuvânt la aducerea Fecioarei la Templu*, și, poate, *Capetele despre rugăciune și curăția inimii și Răspuns către Pavel Asan cu privire la marea schimă monahală*. La cererea autorităților athonite, a acceptat pentru puțin timp (probabil către 1335-1336) însărcinarea de egumen al Mănăstirii Esfigmenu, în care viețuiau în acea vreme două sute de monahi.

La Constantinopol, în 1333-1334, discuțiile teologice au fost relansate de doi trimiși ai papei, în vederea unei noi încercări de unire a Bisericilor, în cadrul căroră Varlaam era reprezentantul Patriarhiei de Constantinopol. Anumite poziții ale lui Varlaam i-au fost aduse la cunoștință lui Palama, care le-a dezaprobat. Primul punct care l-a făcut pe Palama să reacționeze era interpretarea greșită pe care Varlaam o dădea expresiei lui Grigorie de Nazianz „Începutul cel din Început” cu referire la Fiul, interpretare care i se părea a fi în favoarea lui *Filioque*. Al doilea punct contestat de Palama era acela că Varlaam afirma ca imposibilă cunoașterea lui Dumnezeu într-un mod apodictic (adică demonstrativ și probant³), respingea folosirea demonstrației în teologie, și considera, așadar, drept vane discuțiile cu privire la purcederea

³ Conform logicii aristotelice, silogismul, care este modelul de bază al raționamentului rațional, comportă un punct de plecare – premisele – și o concluzie. Aceasta trebuie să fie nouă în raport cu premisele (ceea ce asigură fecunditatea silogismului), dar, pe de altă parte, ea trebuie să decurgă în mod necesar din și numai din premisele înseși (ceea ce asigură rigoarea raționamentului). Aristotel distinge două tipuri de silogisme: silogismul *dialectic*, în care premisele sunt doar posibile, probabile și silogismul *apodictic* sau *demonstrativ*, ale cărui premise sunt necesare, fie că ele au fost în prealabil demonstrate, fie că necesitatea lor este evidentă.

Sfântului Duh⁴. Palama și-a mărturisit și și-a exprimat cele două serii de obiecții ale sale într-o scrisoare adresată, puțin după 15 mai 1434⁵, prietenului și vechiului său discipol Grigorie Achindin, care era totodată prieten al lui Varlaam, acuzându-l pe acesta din urmă ca este latinofron⁶ (adică,

⁴ A se vedea J. Meyendorff, „Un mauvais théologien de l'unité au XIVe siècle: Barlaam le Calabrais”, în *L'Église et les églises*, t. 2, Chevetogne, 1955, pp. 50-56; *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, p. 173 și următoarele; R.E. Sinkewicz, „The Doctrine of the Knowledge of God in the Early Writings of Barlaam the Calabrian”, *Medieval Studies*, 44, 1982, pp. 181-242; A. Fyrigos, *Introducere la Barlaam Calabro, Opere contro i Latini. Introduzione, storia dei testi, edizione critica, traduzione e indici a cura di Antonis Fyrigos*, I, Città del Vaticano, 1998, pp. 219-233; R.E. Sinkewicz, „A New Interpretation for the First Episode in the Controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas”, *The Journal of Theological Studies*, 31, 1980, pp. 489-500; V. Pseftongàs, „Divergenze gnoseologiche e metodologiche nella gnoseologia teologica di Gregorio Palamas e di Barlaam Calabro”, în Antonis Fyrigos (éd.), *Barlaam Calabro: l'uomo, l'opera, il pensiero: atti del Convegno internazionale, Reggio Calabria, Seminara, Gerace, 10-11-12 dicembre 1999*, Roma, 2001, pp. 25-40; S. Stouligas, „Barlaam the Calabrian”, *Εκκλησιαστικός φάρος*, 77, 2006, pp. 223-238; A. Fyrigos, *Della controversia palamitica a la polemica esicastica*, Roma, 2005, pp. 67-97; J. Konstantinovsky, „Dionysius the Areopagite versus Aristotle? The Two Points of Reference for Gregory Palamas in Initial Confrontations with Barlaam the Calabrian”, *Studia Patristica*, 42, 2006, pp. 313-320; S.D. Gerogiorgakis, „The Controversy between Barlaam of Calabria and Gregory Palamas on Demonstrative and Dialectical Syllogisms Revisited”, *Philotheos*, 2010, pp. 157-169. Referitor la fundamentul poziției lui Varlaam pe tema cunoașterii, a se vedea K. Ierodiakonou, „The Anti-Logical Movement in the Fourteenth Century”, în K. Ierodiakonou (ed.), *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources*, Oxford, 2002, pp. 219-237.

⁵ Știm că pe 15 mai, când se sărbătorea Pogorârea Sfântului Duh, Palama a luat cunoștință de unul dintre tratatele antilatinate ale lui Varlaam (un opuscul astăzi pierdut). Scrisoarea sa către Achindin a fost scrisă imediat după aflarea acestui lucru. Cf. A. Fyrigos, „Introduction”, în *Barlaam Calabro, Opere contro i Latini. Introduzione, storia dei testi, edizione critica, traduzione e indici a cura di Antonis Fyrigos*, I, Città del Vaticano, 1998, p. 227; *Della controversia palamitica a la polemica esicastica*, Roma, 2005, p. 67.

⁶ *Scrisoarea I către Achindin, Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, vol. 1, ed. a II-a, Tesalonic, 1988, pp. 203-219.

intervine el însuși în aceste discuții, explicându-i legatului papei că învățătura apărută de Grigorie Palama era deplin conformă cu tradiția Sfinților Părinți.

Întors la Tesalonic în vara anului 1355, Grigorie se dedică în mod deosebit predicii, dar a mai redactat încă două tratate contra *Antireticelor* lui Gregoras.

Afectat de o boală gravă încă din 1352, Grigorie moare la 14 noiembrie 1359. De la bun început s-a bucurat de o cinstire generală, care a condus la canonizarea sa în 1368. Biserica Ortodoxă îl privește astăzi ca unul dintre cei mai mari Părinți ai Bisericii, a cărui învățătură a fost consfințită de trei sinoade¹¹.

II. Circumstanțele redactării celor două *Tratate demonstrative*

Cele două *Tratate demonstrative* despre purcederea Duhului Sfânt, a căror traducere în limba română, nouă și îmbunătățită, este prezentată aici¹², figurează printre cele dintâi scrieri ale Sfântului Grigorie Palama, și sunt în orice caz primele sale scrieri teologice. Grigorie avea atunci treizeci și opt de ani și viețuia în Schitul Sfântul Sava din Muntele Athos.

Aceste două tratate sunt îndreptate contra doctrinei latine cu privire la *Filioque*. Odată cu combaterea acesteia, ele constituie o apologie a credinței ortodoxe. Titlul complet al celui

¹¹ Referitor la viața Sfântului Grigorie Palama, expunerea cea mai completă rămâne cea a lui J. Meyendorff, *Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, pp. 25-170.

¹² Pe baza textului grec stabilit de Pr. Boris Bobrinsky în cadrul ediției operelor complete ale lui Grigorie Palama de P.K. Hristou (ed.), *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, t. 1, ed. a II-a, Tesalonic, 1988, pp. 23-153. O primă traducere în limba română s-a făcut de Grigorie Dascălul, mitropolitul Ungrovlahiei, tipărită de Gherontie de la Neamț în tipografia Buzăului, în 1832, iar o a doua de către Cristian Chivu la Editura Patristică în 2005.

dintâi este: *Cuvântul întâi, că nu și din Fiul, ci numai din Tatăl porcede Duhul Sfânt*; al celui de al doilea: *Cuvânt despre purcederea Duhului Sfânt, că nu este și din Fiul. Și contra celor spuse înainte de latini din dumnezeiasca Scriptură chipurile în apărarea lor.*

Ele au fost redactate, între februarie 1334¹³ și 15 mai 1334 sau puțin după această dată¹⁴, atunci când negocierile între latini și bizantini erau încă în desfășurare.

În 1333, doi teologi dominicani, italianul Francesco di Camerino, episcop de Cherson, și englezul Richard, episcop de Bosfor, sunt trimiși de papă la Constantinopol, pentru a relansa discuțiile teologice referitor la purcederea Sfântului Duh, în cadrul unei noi tentative de unire a Bisericii, a cărei inițiativă fusese luată în mod simultan de papă și de împăratul Andronic al III-lea¹⁵.

¹³ A se vedea A. Fyrigos, *Della controversia palamitica a la polemica esicastica*, Roma, 2005, p. 75.

¹⁴ Data *Scrisorii I către Achindin* a lui Palama, în care el citează de patru ori *Tratatetele demonstrative* (Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα, t. 1, Tesalonic, 1988, pp. 206, 207, 217, 218) și indică, așadar, că ele erau deja redactate. J. Meyendorff consideră că ele au fost scrise „câtre 1336” (*Introduction à l'étude de Grégoire Palamas*, Paris, 1959, p. 60, 342); P.K. Hristou reține anul 1335 ca an al compunerii lor („Introducere” în *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, t. 1, Tesalonic, 1988, p. 11), ca și R.E. Sinkewicz („A New Interpretation for the First Episode in the Controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas”, *Journal of Theological Studies*, 31, 1980, pp. 489-494; „The Doctrine of the Knowledge of God in the Early Writings of Barlaam the Calabrian”, *Medieval Studies*, 44, 1982, p. 184). Ne aliniem la datarea propusă de A. Fyrigos, „Introduction”, în *Barlaam Calabro, Opere contro i Latini. Introduzione, storia dei testi, edizione critica, traduzione e indici a cura di Antonis Fyrigos*, I, Città del Vaticano, 1998, p. 227; *Della controversia palamitica a la polemica esicastica*, Roma, 2005, p. 67, 73.

¹⁵ Cf. R.E. Sinkewicz, „A New Interpretation for the First Episode in the Controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas”, *Journal of Theological Studies*, 31, 1980, pp. 490-491. Papa privise desigur ca pe o oportunitate faptul că împăratul se căsătorise cu o prințesă din Apus, Ana de Savoia; pe data de 4 august 1333, el le scrie împăratului și patriarhului pentru a-i îndemna să facă, fiecare în domeniul său, ce trebuia făcut pentru a redeschide discuțiile pe tema unirii Bisericii (cf. *ibidem*).

Lui Varlaam i s-a încredințat de către Marele Cubicular Ioan Cantacuzino misiunea de a-i reprezenta pe răsăriteni¹⁶ în dezbaterile care s-au ținut la Constantinopol, de la sfârșitul anului 1333 până în iunie 1335¹⁷.

Palama a fost informat (probabil de prietenii săi din Tesalonic, Isidor și poate Achindin¹⁸) despre desfășurarea discuțiilor și de asemenea despre conținutul tratatelor antilatine pe care Varlaam le redactase în cursul acestor discuții¹⁹ (fără a avea însă posibilitatea de a le citi). Două puncte i s-au părut problematice: mai întâi, interpretarea dată de Varlaam expresiei lui Grigorie de Nazianz „Începutul cel din Început” aplicată Fiului, care lui i se părea a fi în favoarea lui *Filioque*; în al doilea rând, afirmarea de către Varlaam – pe baza unei greșite înțelegeri a apofatismului lui Dionisie Areopagitul – a imposibilității de a se recurge în teologie la raționamentul apodictic (demonstrativ și indiscutabil/probant), ceea ce reducea discuțiile referitor la purcederea Sfântului Duh la relativismul raționamentului dialectic și le făcea în final inutile.

¹⁶ Împăratul îl solicitase mai întâi pe Nichifor Gregoras, dar acesta a refuzat temeiul acestor trei motive: 1) asemenea discuții trebuiau purtate în cadrul unui sinod; 2) credința poporului fiind sigură, ele nu se impuneau ca necesare; 3) latinii erau singurii responsabili pentru adăugarea lui *Filioque* în Crez, și prin urmare ei erau cei care greșiseră. Cf. M. Paparozzi, „Un opuscolo di Niceforo Gregoras sulle condizioni del dialogo con i latini”, în *La Chiesa Greca in Italia dall' VIII al XVI secolo*, t. 22-23, Padova, 1973, pp. 1349, 1350, 1355.

¹⁷ În toamna anului 1334 și în primăvara lui 1335, potrivit lui R.E. Sinkewicz, „A New Interpretation for the First Episode in the Controversy between Barlaam the Calabrian and Gregory Palamas”, *Journal of Theological Studies*, 31, 1980, pp. 491-493. Dar noi reținem mai curând datele stabilite de A. Fyrigos.

¹⁸ Cf. P.K. Hristou, „Introducere”, în *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγραμματα*, t. 1, Tesalonic, 1988, p. 11.

¹⁹ Acestea au fost publicate de A. Fyrigos în *Barlaam Calabro, Opere contro i Latini. Introduzione, storia dei testi, edizione critica, traduzione e indici, a cura di Antonis Fyrigos*, 2 vol., Città del Vaticano, 1998.

**Cuvinte demonstrative
Ale Preafericitului Arhiepiscop
al Tesalonicului, Grigorie**

**Cuvântul întâi: Că nu și din Fiul, ci numai
din Tatăl purcede Duhul Sfânt¹**

Prolog

Iarăși șarpele cel cumplit și începător al răutății, ridicându-și capul împotriva noastră, șușotește cele potrivnice adevărului. Sau mai bine zis, după ce i-a fost zdrobit capul de Crucea lui Hristos, făcându-și cap al său pe fiecare dintre cei care din neam au fost convinși de sfătuirile lui cele pierzătoare – scoțând el astfel, ca o hidră, multe [capete] în loc de unul – nu încetează să grăiască prin acestea *nedreptate către înălțime*². Astfel pe arieni, astfel pe apolinariști, astfel pe eunomieni și pe macedonieni, astfel pe mulți alții care au apărut din târătura lui, potrivit și-i, și-a vărsat prin limba aceluia propriul venin împotriva Sfintei Biserici, folosind, în loc de proprii săi dinți, cuvintele aceluia și înfigându-le pe acestea în *începtul* [temelia] dreptei credințe, ca într-o rădăcină a unei plante care-și înflorește proaspăt frumusețea și care este plină de roade preafrumoase; dar nu a putut să o vatăme, căci iarăși i s-au zdrobit măselele de către înșiși cei mușcați, cei care cu adevărat și-au făcut pe Hristos drept cap al lor.

¹ Traducere după P.K. Hristou (ed.), *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ Συγγράμματα*, t. 1, ed. a II-a, Tesalonic, 1988, pp. 23-77.

² Ps. 72, 8.

Așadar, acest șarpe înțeleghător – și de aceea mai blestemat –, răul cel dintâi, de la mijloc și de pe urmă, care pururea se hrănește cu răutatea care se târăște pe jos și care e pământească, păzitorul cel neobosit al călcâiului, adică al înșelăciunii, sofistul cel mai născocitor spre toată părerea urâtă de Dumnezeu și iscusit în chip nedibaci, nicicum uitându-și propriul rău meșteșug, introduce prin latinii cei crezători lui ziceri noi despre Dumnezeu, care par a avea [doar] o mică schimbare, dar pun început al unor mari rele și poartă multe și cumplite [lucruri] străine și absurdități dreptei credințe, arătând tuturor în chip lămurit că cel mai mic lucru nu e mic în cele despre Dumnezeu. Căci dacă pentru fiecare dintre realitățile noastre, atunci când o [singură] absurditate este dată ca principiu, rezultă multe absurdități, cum nu [va fi] mai mult în cazul Principiului comun a toate și în cazul principiilor conforme acestui Principiu și care sunt ca nedemonstrabile: dacă li se atribuie ceva neobișnuit în chip necucernic, nu vor rezulta, pe lângă aceasta, multe [alte] absurdități? În chip vădit către acestea ar fi căzut neamul latinilor, dacă mare parte a relei păreri nu ar fi fost îndepărtată de către noi, care ne-am opus acestei noi grăiri a dogmei. Și uneori într-atât de mult se „smeresc”, încât zic că cugetarea le este aceeași cu noi și că ne deosebim [doar] în cuvinte, mințindu-se pe ei înșiși din cauza dificultății [în care se află].

Căci, de vreme ce noi spunem că existența Sfântului Duh nu este și din ipostasul Fiului, iar aceia [spun] că este și din [ipostasul] Fiului, este cu neputință ca amândouă să se reunească într-un singur înțeles. Căci unul este Cel-Unul-Născut și una este existența Duhului. Negația este totdeauna opusă afirmației și totdeauna una este mincinoasă, dacă cealaltă este adevărată. Și nu putem afirma și nega același lucru despre același lucru [și să fim] în adevăr.

Iar eu socotesc că nimeni dintre cei care cugetă bine și care nu cugetă asemenea aceluia nu va tăgădui că aceștia nu

doar că ne spun, ci și cugetă cele contrare [nouă]. Și că ei contra-dogmatizează nu doar împotriva noastră, ci și împotriva Însuși Cuvântului adevărului – Care a fost păzit de noi fără micșorare, fără adăugire și întreg fără schimbare – voi toți știți exact, chiar și fără dovedire; și mă refer la [voi], pliroama celor drept-credincioși. Dar se va arăta totuși prin acest cuvânt, cu darul lui Dumnezeu, că toată gura împotriva-vorbitoare se va închide³ și că ceea ce este cu îndoială [înclină în două părți] se va întări spre o singură mărturisire.

Rugăciune

Ci, o, Dumnezeule a toate, Singurul Dătător și Păzitor al teologiei celei adevărate și al dogmelor și al cuvintelor ce țin de aceasta, Una Treime atot-monarhică, nu numai fiindcă Tu începătorești [stăpânești] toate, ci fiindcă Singură ai în Tine un singur principiu [început/obârșie] mai presus de principiu: monada unică fără de cauză, din care iese și la care se întoarce, fără timp și fără cauză, Fiul și Duhul; Duhul cel Sfânt, Domnul, Care din Tatăl are existența prin purcedere și prin Fiul se dă, se trimite și se arată celor ce cred drept întru Tine; Fiule, Unule-Născut, Care din Tatăl ai existența prin naștere și prin Duhul Sfânt iei chip și sălășluiești și Te vezi în chip nevăzut în inimile celor care cred întru Tine; Părinte cel Unul [Singurul] Nenăscut și Nepurces și – ca să zic cuprinzător – Nepricinuitule, Singurul Tată al luminilor nedespărțite [de Tine] și de aceeași cinste cu Tine, o Singură Stăpânie, o Singură putere, Care este Ziditoare a luminilor făcute și care-Ți sunt sub mână, [Putere] Dătătoare a toată cunoștința, Care produci feluritele forme ale putințelor de cunoaștere și ale celor care sunt de cunoscut și Care, celor care cunosc, le pui cunoștințele

³ Cf. Rom. 3, 19.

în chip corespunzător și firesc [lor]: în cei înțelegători [ființele inteligibile], înțelegeri simple și nepătimitoare; în cele sensibile, simțiri împărțite și pătimitoare, iar nouă, celor amestecați, de amândouă; Care și cunoașterea despre Tine, cât se poate cuprinde, din negrăita bunătate o dai numai făpturilor Tale raționale, dă-ne și nouă acum să teologhisim în chip bineplăcut Ție și într-un cuget cu cei care din veac au bineplăcut Ție în faptă și în cuvânt, ca să combatem pe cei care nu teologhisesec în chip bineplăcut Ție și să întărim spre adevăr pe cei care Te caută întru adevăr, așa încât să Te cunoaștem toți [ca] Una, Singură Dumnezeire izvorătoare: pe Singurul Părinte și Purcezător și pe Fiul Tău Cel Unul și Fiu numai, nu și Purcezător, și pe Unul Duhul Tău cel Sfânt, Purces numai, nu și făptură, și să slăvim un singur Dumnezeu, într-una [singură] simplă, dar bogată – ca să zic așa – și nestrâmtorată dumnezeire, și să fim slăviți de către Tine întru bogată îndumnezeire și întru întreit luminoasă revărsare de lumină⁴, acum și în vecii cei nesfârșiți. Amin!

De obște este această rugăciune tuturor celor care cinstesc un singur principiu [obârșie]. Dar voi ce grațiți, cei care spuneți că sunt două principii în dumnezeire? Căci ce dacă nu ziceți aceasta în mod arătat, dar din cele pe care le ziceți rezultă aceasta? Astfel sunt adâncurile Satanei, tainele celui viclean, pe care le șoptește acesta celor care-și pleacă urechile către el, nu împruținând și slăbind tonul vocii, ci ascunzând caracterul vătămător al înțeleșului [intenției] lui. Așa, după mine, i-a șoptit și Evei.

⁴ Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Quaestiones ad Thalassium* 8, SC 529, pp. 188-189: „φῶς ἐστὶν ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἐν φωτὶ καὶ ἄλλο φῶς ὑπάρχων, ἀλλὰ κατ'οὐσίαν ἐν καὶ τὸ αὐτό, κατὰ τὸν τῆς ὑπάρξεως τρόπον τρισσοφάεος” (Dumnezeu și Tatăl este lumină în lumină, întrucât se află în Fiul și în Duhul Sfânt, nefiind alta și altă lumină, ci una și aceeași după ființă, luminând întreit după modul subzistenței personale).

Dar noi, învățați fiind de dumnezeiasca înțelepciune a Părinților să nu ignorăm intențiile [înțelesurile] lui, [ale căror] principiu se întâmplă în general să fie nearătat celor mulți, niciodată nu v-am putea primi să ne fiți părtași câtă vreme spuneți că Duhul [purcede] și din Fiul.

Căci, zicând voi așa, oare nu sfârșiți prin a adăuga [ceva] în chip vădit, în primul rând, teologiei descoperitoare despre Sfântul și Închinatul Duh, [teologie] a Însuși Adevărului Hristos, Care Dumnezeu fiind mai înainte de veci, s-a făcut pentru noi și teolog, Care Adevăr întru totul adevărat fiind, ni S-a arătat, din iubire de oameni, vestitor al adevărului, Care pentru aceasta a venit în lume, ca să mărturisească [pentru] adevăr, a Cărui voce adevărată o înțelege tot cel care este din adevăr și care caută [adevărul] întru adevăr.

Oare nu vă împotriviți în primul rând Acestuia Care primul dintre toți a teologhisit astfel? Căci zice: *Duhul adevărului, Care de la Tatăl purcede*⁵. Apoi, [nu cumva vă împotriviți] și ucenicilor și apostolilor Lui care au devenit de sine văzători și de sine auzitori? Sau mai degrabă, înainte de aceștia, [nu cumva vă împotriviți] Însuși Duhului Sfânt, Care a și venit potrivit făgăduinței dată lor de Mântuitorul, [Duhul] Care i-a și învățat pe ei toate, [dar] Care aceasta nu a învățat-o: că nu din Singur Tatăl Luminilor purcede, ci și din Fiul. Căci dacă astfel i-ar fi învățat pe aceștia, și ei, la rândul lor ne-ar fi învățat la fel pe noi.

Căci și pentru aceasta, învățați fiind și luminați, au fost trimiși ca să învețe cum au fost învățați, ca să lumineze cum au fost luminați, ca să vestească deschis ceea ce au auzit la ureche – adică nu în auzul tuturor –, ca să spună în lumină – adică arătat tuturor –, cele care acestora li s-au grăit în întuneric; cum așa spune eu: prin descoperire în întuneric

⁵ In 15, 28.

mai presus de lumină⁶, [dar] fie și în parabolă și precum cuvântul cel obscur al lui Solomon, care se face clar celui care se împărtășește de înțelepciune. Și, dacă vrei, întunericul să însemne și ceea ce [se descoperă] în particular, într-un ascuns și fără să fie încă cunoscut celor mulți.

Dar în ceea ce privește subiectul nostru de acum: cum îndrăzniți să spuneți ceea ce nu s-a grăit acestora care au grăit deschis adevărul, ceea ce nu a vestit Duhul Care vestește tot adevărul, ceea ce nu a mărturisit sau a făcut cunoscut Cel Care a făcut cunoscut celor iubiți [ai Săi] toate câte le-a auzit de la Tatăl și Care pentru aceasta a venit, ca să mărturisească într-un adevăr? [Cum îndrăzniți aceasta], introducând o astfel de adăugire străină în hotarul credinței pe care aleșii, Părinții adunați în sobor și mișcați de Duhul, l-au scris împreună și l-au dat tuturor aceluia care au ales să învețe drept cuvântul adevărului, ca un Simbol al învățăturii celei nemincinoase în Tatăl și în Fiul și în Sfântul Duh, piatră de cercare a cunoștinței de Dumnezeu celei curate și mărturisire sigură?

1. Căci pretextul pe care îl luați în calcul – și anume că, fiind unii care zic că Fiul nu este egal cu Tatăl pentru că nu are și El însușirea de a purcede, voi, sârguindu-vă să-L arătați egal, introduceți această adăugire – nu are îndreptățire din nici o parte. Pentru că dacă unii ar zice că e nevoie ca Acesta [Fiul] să aibă și însușirea de a naște, ca nu cumva lipsind această [însușire] să fie exclusă egalitatea, ar trebui să adăugăm și aceasta, plecându-ne celor fără pricepere. Și, pe scurt, ar trebui să nu spunem că Tatăl este mai mare decât Fiul în ceea ce

⁶ Sfântul Dionisie Areopagitul, *De mystica theologia*, I, 1, PG 3, 997 B: „ἐνθα τὰ ἀπλᾶ, καὶ ἀπόλυτα, καὶ ἄτρεπτα τῆς θεολογίας μυστήρια, κατὰ τὸν ὑπέρφωτον ἐγκεκάλυπται τῆς κρυφιομύστου σιγῆς γνόφον, ἐν τῷ σκοτεινότητῳ τὸ ὑπερφανεστάτον ὑπερλάμποντα” (unde misterele simple, frumoase, absolute și neschimbate ale teologiei sunt acoperite în chip supraluminos în întunericul tainic ascuns).